

УДК 342.72/73:364-25

ПІЛЬГИ І ОБМЕЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Левада О. В.,

здобувач науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Анотація: у статті з позицій загальнотеоретичного аналізу розкрито сутність правових пільг і обмежень як складових елементів правового статусу особи. Висвітлено функціональна роль правових пільг і обмежень у структурі правового статусу особи. Акцентовано увагу на тому, що правові пільги встановлюються для полегшення соціального становища особи, а правові обмеження – для недопущення можливих випадків зловживання владою з боку суб'єктів, що наділені відповідними повноваженнями. Обґрунтовано позицію про те, що правові пільги і обмеження встановлюються з єдиною метою – створення організаційно-правових можливостей для забезпечення комфортних умов життєдіяльності окремих категорій громадян, підвищення соціальних стандартів їх життя, сприяння повноцінній реалізації ними прав і законних інтересів, розвитку нових сфер господарювання, зміцнення основ законності і правопорядку в суспільстві.

Ключові слова: правовий статус особи, правові пільги, правові обмеження, зловживання правом, посадова особа, права і свободи громадян.

Аннотация: в статье с позиций общетеоретического анализа раскрыта сущность правовых льгот и ограничений как составных элементов правового статуса личности. Освещена функциональная роль правовых льгот и ограничений в структуре правового статуса личности. Акцентировано внимание на том, что правовые льготы устанавливаются для облегчения социального положения личности, а правовые ограничения – для недопущения возможных случаев злоупотребления властью. Обоснована позиция согласно которой правовые льготы и ограничения устанавливаются с единственной целью – создание организационно-правовых возможностей для обеспечения комфортных условий жизнедеятельности отдельных категорий граждан, повышения социальных стандартов их жизни, содействия полноценной реализации ими прав и законных интересов, развития новых сфер хозяйствования, укрепления основ законности и правопорядка в обществе.

Ключевые слова: правовой статус лица, правовые льготы, правовые ограничения, злоупотребление правом, должностное лицо, права и свободы граждан.

Annotation: in the article from positions of general theoretic analysis essence of legal privileges and limitations opens up as component elements of legal status of personality. The functional role of legal privileges and limitations opens up in the structure of legal status of personality. Attention is accented on that legal privileges are set for the facilitation of social position of personality, and legal limitations – for non-admission of possible cases of misfeasance. Position is grounded that legal privileges and limitations are set with an only aim is creation organizational possibilities for providing of comfort terms of vital functions of separate categories of citizens, increase of social standards of their life, assistances of valuable realization by them rights and legal interests, assistance to development to the certain spheres of menage, strengthening of bases of legality and law and order in society.

Key words: legal status of person, legal privileges, legal limitations, abuse of right, public servant, rights and freedoms of citizens.

Питання, які розкривають правовий статус особи в сучасній демократичній державі потребують комплексної наукової розробки. Це обумовлюється тим, що стан забезпечення прав і особистої безпеки особи, створення умов для захисту її законних інтересів і всебічного розвитку складають зміст діяльності держави ХХІ століття. Трансформація і ускладнення суспільних відносин, учасниками яких виступають громадяни та іноземці, змушує законодавця постійно переглядати наповнення їх правового статусу в частині визначення обсягу і змісту прав, свобод і обов'язків. Це знаходить фактичний прояв у збільшенні (зменшенні) для конкретних категорій громадян легальних можливостей вчинення певних дій і реалізації визначеної соціальної ролі. У багатьох випадках подібні зміни знаходить свій прояв у зміні обсягу певних пільг і обмежень, які передбачені для громадян у відповідності до законодавчо визначених підстав. Завдання держави – забезпечити оптимальність надання пільг і обмежень громадянам задля недопущення створення передумов для порушень їх прав і свобод. У зв'язку з цим, виникає доцільність якісного наукового забезпечення цього процесу. Відповідно, наукової актуальності і практичної значущості набувають питання щодо дослідження пільг і обмежень як складових правового статусу особи.

Науково-теоретичною основою статті стали наукові напрацювання деяких українських і зарубіжних вчених-правознавців, які у своїх працях торкалися різноманітних аспектів дослідження правових обмежень. Зокрема, це М.В. Кравчук, О.В. Малько, М.І. Матузов, О.В. Петришин, Г.Г. Пашкова, О.Ф. Скакун, М.Л. Смолярова та інші. Нормативною основою статті стали положення актів чинного законодавства України, які регламентують надання пільг і реалізацію обмежень.

Категорія «статус» вживається в загальному значенні означає стан, положення чогось взагалі [7, с.762]. У юридичній науці термін «правовий статус» вживається найчастіше в контекстній змістовній єдності з певним явищем (приміром, «правовий статус підприємця», «правовий статус громадянина», «правовий статус учасника кримінального судочинства» «правовий статус органу виконавчої влади» та ін.). Пристосовуючи категорію «правовий статус» до характеристики особи, як учасника суспільних відносин, слід зауважити, що правовий статус особи відображає юридично закріплене положення особи в суспільстві [6, с. 263]. Ю.С. Шемшученко визначає правовий статус як сукупність прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб, які визначаються національним та міжнародним законодавством та іншими нормативно-правовими актами [13, с. 44], М.Н. Марченко під правовим статусом пропонує розуміти законодавчо встановлені та взяті в єдності права та обов'язки [8, с. 263]. Отже, центральним елементом правового статусу є права та обов'язки.

Правовий статус особи є складною категорією. Приєднуючись до точки зору М.В. Кравчука, пропонуємо під правовим статусом особи розуміти систему всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [4, с. 86]. У структурі правового статусу особи виокремлюють такі елементи: суб'єктивні юридичні права й обов'язки, передбачені Конституцією та іншими нормативно-правовими актами цієї держави; законні інтереси; правосуб'єктність та громадянство (постійний юридичний зв'язок особи і держави, що проявляється у взаємних правах та обов'язках); юридична відповідальність; правові принципи тощо. В Україні права, свободи, а також обов'язки людини і громадянина закріплюються здебільшого у розділі 2 Конституції України (ст. 21-68) [1]. Вони впливають із міжнародно-правових стандартів прав людини, зокрема відповідають таким міжнародним документам, як: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (прийняла Рада Європи у 1950 р.), Паризька хартія для нової Європи (1990 р.) та ряду інших актів та законів.

Правовий статус особи буває кількох видів: загальний (закріплений у Конституції статус особи як громадянина держави, який реалізується в межах правовідносин, що виникають між особою і державою); галузевий (визначається нормами конкретної галузі права); міжгалузевий (визначається нормами комплексних правових інститутів); спеціальний (статус визначених категорій громадян, що забезпечує можливість виконання їхніх спеціальних функцій – студенти, пенсіонери і т.д.). Перелічені різновиди правового статусу особи реалізуються в конкретних правовідносинах і співвідносяться із загальним статусом як загальне з особливим. Тобто, правове становище конкретної особи можна розглядати як суму загального правового статусу і тих статусів, яких набуває конкретна особа, вступаючи в ті чи інші правовідносини.

Через зміни, які відбуваються у різних сферах суспільного життя елементи правового статусу особи постійно змінюються, набувають різних правових форм реалізації. Відповідно змінюється і правове становище особи. Значною мірою це обумовлено встановленням у законодавстві специфічних положень, які або полегшують правове становище індивіда, або, навпаки, обмежують його соціальні можливості. Йдеться про правові пільги і обмеження.

З позицій загальної теорії держави і права пільга визначається як передбачена у законодавстві можливість полегшення становища суб'єкта права через надання йому будь-яких переваг або часткового звільнення від виконання встановлених правил і обов'язків [11, с. 259]. Пільги виражаються у звільненні від виконання деяких обов'язків або наданні додаткових юридичних можливостей вчиняти певним чином. На доктринальному рівні пільги традиційно класифікуються за різними критеріями: суб'єктний склад, зміст, порядок надання, термін дії, джерела фінансового забезпечення, сфера дії та інші. Зазначені аспекти знайшли досить широке висвітлення у працях з різних галузей юридичної науки (право соціального забезпечення, трудове право, адміністративне право) і не потребують, на наш погляд, окремого висвітлення. В цілому, інститут пільг призначений для полегшення соціального становища суб'єктів права і створення сприятливих умов для задоволення їх потреб і реалізації законних інтересів. Таким чином, держава сприяє формуванню оптимальних умов для повноцінної життєдіяльності окремих категорій громадян. У практичному аспекті, шляхом закріплення у законодавстві пільг, особі надаються додаткові законодавчо передбачені можливості діяти певним чином (вступ до вищого навчального закладу на особливих умовах), звільненні (частковому звільненні) від виконання обов'язків (сплата комунальних послуг, обов'язок сплатити за проїзд у громадському транспорті), наданні додаткових особливих прав (переваг), компенсацію за державний рахунок витрат та інших суміжних дій. При цьому обов'язковою умовою встановлення пільг є попереднє обтяження особи певним соціально значущим навантаженням (виконання службових обов'язків певного виду за рахунок особистого часу, здійснення діяльності особливої суспільної значущості, несення збитків від подій надзвичайного характеру). Для прикладу можна навести положення ст. 95 Закону України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015 р., яка гарантує поліцейському право на пільгове реабілітаційне, санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок у медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України за рахунок бюджетних коштів [2]. Зміст передбачених пільг вказує на їх компенсаторний характер, що обумовлюється особливим професійним чи іншим соціальним статусом (особи), для яких (якої) вони встановлені. Завдяки компенсаторному потенціалу пільг, як відзначає Г.Г. Пашкова, у суспільстві досягається підвищення рівня «життєіснування» особи як учасника суспільних відносин [9, с. 10].

У процесі правового регулювання суспільних відносин пільги сприяють розширенню правового статусу особи і громадянина специфічними можливостями юридичного характеру [5, с. 235]. Це підтверджується тим, що пільги встановлюються для категорій громадян, які у межах стандартної моделі правового регулювання режиму реалізації соціальних можливостей не мають змоги через соціально-економічні чи організаційні причини реалізувати законні права чи інтереси (діти, які позбавлені батьківського піклування, особи з обмеженими можливостями). Встановлюючи пільги, законодавець створює умови для переведення процесу задоволення їх інтересів у найбільш сприятливий режим на рівні з загальноновстановленим для інших членів соціуму.

На відміну від правових пільг, обмеження мають на меті стримати суб'єкта суспільних відносин від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення загальносуспільного інтересу в охороні та захисті [12, с. 5]. Правові обмеження часто розглядаються як засіб попередження зловживання правом з боку посадових осіб, які наділені владними повноваженнями. Гіпотетично, недотримання службовою особою правових обмежень, як відзначає О.В. Петришин, набуває соціально небезпечною характеру і може нанести шкоду як інтересам держави, так і громадянам [6]. Прикладом цього є положення ст. 8 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, яка містить обов'язок кожного державного службовця не розголошувати персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню [3]. Наведене положення вказує на те, що державний службовець обмежений законом у

використанні інформації, яка стала йому відомою у процесі професійної діяльності. У протилежному випадку нецільове поширення (розголошення) подібної інформації призведе до порушення особистих прав і свобод громадян, створить перепони для реалізації ними цивільної правосуб'єктності, завдасть моральної шкоди тощо. Шляхом введення правових обмежень держава намагається запобігти порушенню прав і свобод громадян і створити умови для недопущення можливої дискредитації інституту державної служби з боку громадськості. Отже, правові обмеження, як елемент правового статусу особи, має специфічне призначення – попереджати факти зловживання правом. Правові обмеження покликані створити об'єктивні умови для того, щоб мінімізувати умови для протиправних вчинків осіб, що наділені владою. Превентивний зміст правообмежень є детермінантою бажаної позитивної моделі поведінки носіїв державно-владних повноважень, від дій яких значною мірою залежить ефективність подальшого державного розвитку і авторитет державної влади в суспільстві.

Ураховуючи наведене вище, є підстави зробити висновок про те, що пільги і обмеження є важливими елементами правового статусу особи. Вони встановлюються з метою створення організаційно-правових можливостей для забезпечення комфортних умов життєдіяльності окремих категорій громадян, підвищення соціальних стандартів їх життя, сприяння повноцінній реалізації ними прав і законних інтересів, розвитку різних сфер господарювання, зміцнення основ законності і правопорядку в суспільстві. З огляду на сучасні тенденції становлення правової, соціальної держави в Україні, соціальна роль пільг і обмежень залишається надзвичайно важливою, а питання оптимального правового забезпечення реалізації ними регуляторного потенціалу залишається одним із найбільш важливих для держави і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
4. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права / М.В. Кравчук: Навчальний посібник. – 3-тє вид., змін. й доп. – Тернопіль: «Карт-бланш», 2002. – 247с.
5. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебн.-метод. пособие /А.В. Малько. – М.: Юристъ. – 2007. – 297 с.
6. Матузов Н.И. Теория государства и права: курс лекций учебн. [для студ. высш. уч. зав] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2005. – 768 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 23-е изд. испр. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.
8. Общая теория государства и права: академический курс в 2 т. [Ред. М.Н.Марченко]. – М.: «Зерцало», 1998. – Т. 1 Теория государства. – 416 с.
9. Пашкова Г.Г. Льготы в праве социального обеспечения: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Г.Г. Пашкова. – Томск., 2004. – 27 с.
10. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монография / А. В. Петришин. – Х: Факт, 1998. – 168 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник /О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. – 2009. – 520 с.
12. Смолярова М.Л. Правові пільги та заохочення як правові стимули / М.Л. Смолярова // Актуальні проблеми трудового права і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27-28 вересня 2013 р.) / За ред. В.В. Жернакова. – Х.: Право, 2013. – 560 с.
13. Юридична енциклопедія в 5 т. [упоряд. Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т 5. – 1998. – 733 с.